

Бібліотечні установи як осередок становлення ідей національної культури на Миколаївщині кінця XIX – початку XX ст.

У статті висвітлено історію розвитку бібліотечних установ Миколаївщини кінця XIX – початку XX ст. Досліджується поява перших бібліотек і читалень, створених громадськими товариствами, безоплатних бібліотек для малозабезпеченого населення та вузькопрофільних бібліотечних установ. Подано детальний огляд їхніх книжкових фондів, культурно-просвітницької роботи, фінансування тощо.

Становленню національної компоненти в культурному житті Миколаївщини сприяли різні чинники. Серед них – активна діяльність інтелігенції міста зі створення мережі закладів культури, які об'єднали довкола себе фольклористів, колекціонерів, місцевих літераторів, художників, композиторів, театралів. Своєю діяльністю вони пробуджували інтерес до мистецьких здобутків та вивчення культурної спадщини свого народу. Звісно, в умовах загальної русифікації, жорсткого контролю постійно переслідувані громадські товариства не могли відкрито закликати до збереження національної мови та культури, тому спрямовували свою діяльність на виховну, просвітницьку та культурно-творчу роботу.

Перша бібліотека у м. Миколаєві була створена при Гідрографічному депо Чорноморського флоту, яке почало діяти в місті 1803 р.¹ Широкого доступу до неї громадяни міста, на жаль, не мали через відомчу приналежність цього закладу.

У 1863 р. купецьке зібрання відкрило читальню із концертною залою для духовного розвитку мешканців міста². У читальні проводилась упорядкована культурно-просвітницька робота: лекції, зустрічі, концерти, бали, книжкові виставки тощо.

Невдовзі Свято-Миколаївське братство для нижчих чинів відкрило щоденну читальню, яка працювала з 16⁰⁰ до 20⁰⁰. Книжковий фонд був не дуже багатим, до читальні надходило до 13 різних періодичних видань, серед яких були «Доброе слово», «Правда и знание», «Свет», «Николаевская газета» та інші³. Діяльність читальні стала джерелом

інформаційної обізнаності, спілкування та способом художньо-естетичного виховання.

Миколаївська громадська бібліотека була заснована у 1881 р. Тривалий час (до 1894 р.) вона не мала постійного приміщення, і це заважало створити упорядкований книжковий фонд. На будівництво потрібно було витратити 19 тис. 50 крб. і 20 коп.⁴ Безумовно, такої суми грошей бібліотека не мала, не вистачило й пожертвувань О. В. Нужнова (9 тис. крб.), тому довелось брати кредит у Миколаївському відділенні Одеського облікового банку та позичати у приватних осіб. Кілька років поспіль управління бібліотеки спрямовувало кошти не на поповнення книжкового фонду, а на погашення кредитів. Збагачення ж фонду бібліотеки відбувалося тільки за рахунок особистих дарунків приватних осіб. Наприклад, на 1 січня 1894 р. у бібліотеці налічувалось 3146 книг, у 1895 р. – 3531⁵. Її діяльність сприяла підвищенню рівня знань та розширенню світогляду, становленню естетичних смаків населення, але вона, звісно, не могла обслуговувати всіх охочих. Тому в 1900 р. була відкрита філія громадської бібліотеки⁶. Це було визначною подією для міста, і тому на святі з приводу відкриття філії були присутні не тільки члени дирекції бібліотеки, а й міський голова В. А. Доценко. Філія громадської бібліотеки розмістилася на розі вулиць 1-ї Піщаної та колишньої Різдвяної⁷. Через те, що її утримання відбувалося цілковито за рахунок коштів від передплати періодичних видань, продажу квитків на культурно-просвітницькі заходи та благодійних внесків, первинний книжковий фонд філії складав лише 1 тис. томів⁸.

¹ Ковальова В. Ф., Чистов В. П. Нариси історії культури Південного Прибужжя від витоків до поч. XX ст. Кн. III. – Миколаїв: Тетра, 2002. – С. 140.

² Там само. – С. 165.

³ ДАМО, ф. 208, оп. 1, спр. 33, арк. 1–10.

Караульна Олена Миколаївна, викладач вищої категорії Миколаївського державного вищого училища культури.

⁴ Там само, арк. 13.

⁵ Там само, арк. 39.

⁶ Там само, арк. 40.

⁷ Звіт Миколаївської громадської бібліотеки за 1902 р. – Миколаїв, 1903. – С. 5–7.

⁸ Звіт Миколаївської громадської бібліотеки за 1904–1906 р. – Миколаїв, 1907. – С. 8.

У зв'язку зі скрутним матеріальним становищем та низьким рівнем відвідування бібліотека постійно перебувала під загрозою закриття. Для популяризації закладу та залучення більшої кількості читачів у 1904 р. було прийнято рішення перемістити філію ближче до місць розселення заводських робітників. Було орендовано квартиру в домі купця Шарта на Військовому базарі⁹. Фонд філії було поповнено новими виданнями, встановлено триваліший режим роботи з 8⁰⁰ до 20⁰⁰ як у будні, так і у вихідні дні, знижена платня за користування з 30 до 20, а пізніше – до 10 копійок, а у березні 1905 р. відкрито безоплатну читальню.

І все ж нестача загальної площі та висока орендна плата змушують у 1910 р. перемістити філію у приміщення на розі вулиць Одеської та 5-ї Слобідської. Попри очікування, бібліотека не втратила своєї популярності у робітників і на той час стала своєрідним культурно-освітнім центром.

Ряд безоплатних бібліотек-читалень для мало-забезпеченого населення створював Комітет опіки про народну тверезість. Одеський навчальний округ у 1897 р. затвердив статут діяльності цих закладів¹⁰.

Статут складався з 9 параграфів, в яких, зокрема, визначалася мета діяльності: «Дать возможность народу безвозмездно пользоваться книгами для чтения на дому и в помещении библиотеки. Книгами могут пользоваться местные жители без различия пола, звания и состояния, исключая учащихся. В библиотеках не изымается плата за право чтения книг. Для сохранности книг разрешается требовать письменное поручительство членом-соревнователей или лиц, занимающих правительственные или общественные должности». Обумовлювались умови отримання коштів: «Средства библиотеки могут пополняться субсидиями от частных лиц, учреждений, обществ, благотворительных собраний». Визначались правила накопичення книжкового фонду: «Библиотека может быть составлена из книг и периодических изданий, разрешенных действующими правилами и указаниями. Заведующий библиотекой имеет право ходатайствовать об отпущении книг, не входящих в каталог Министерства просвещения»¹¹.

Було встановлено керівні органи читальні-бібліотеки: «Делами библиотеки управляет и заведует правление, состоящее из двух членом, избирасмых комитетом на 2 года».

⁹ ДАМО, ф. 207, оп. 1, спр. 1, арк. 6–10.

¹⁰ Там само, арк. 15.

¹¹ ДАМО, ф. 208, оп. 1, спр. 58, арк. 17.

Перша читальня-бібліотека була відкрита Комітетом опіки про народну тверезість 23 березня 1897 р. у центрі проживання робітників на колишній Глазенапівській, 33¹². І хоча орендна плата за приміщення становила 697 крб. на рік, воно не було пристосоване для такого закладу, читальня була замалою тощо. Увесь книжковий фонд уміщувався у двох шафах. Читальнею передплачувалося до 17 періодичних видань: «Вестник трезвости», «Досуг и дело», «Родина», «Московский листок», «Южанин» та інші¹³.

Читальня працювала щоденно з 9⁰⁰ до 20⁰⁰. За місяць діяльності її відвідало приблизно 2707 осіб різного віросповідання: православні – 49,3%; католики – 2,3%; лютерани – 0,2%; баптисти – 0,3%; караїми – 0,07%; іудеї – 45,3 % та ін.

Читачі належали до різних вікових категорій:

- від 12 до 20 років – 762 особи;
- від 20 до 30 років – 1161 особа;
- від 30 до 40 років – 436 осіб;
- від 40 до 50 років – 184 особи;
- від 50 до 60 років – 128 осіб;
- від 60 до 70 років – 36 осіб¹⁴.

Відтак, бібліотека набула характеру народного клубу.

Другу читальню-бібліотеку було відкрито у 1898 р. по вулиці 1-й Слобідській, 22¹⁵. На її облаштування були виділені кошти дирекцією Чорноморського заводу за умови, що пріоритет буде віддано обслуговуванню та задоволенню інтересів робітників цього заводу.

У 1899 р. на Військовому ринку було відкрито третю бібліотеку-читальню¹⁶. 24 вересня 1900 р. правління безоплатних бібліотек-читалень при Комітеті опіки про народну тверезість звертається до Миколаївського міського голови з проханням дозволити відкрити четверту безкоштовну бібліотеку-читальню на хуторі Водопій у новозбудованому приміщенні народного дому¹⁷.

Бібліотечна система Комітету опіки про народну тверезість мала багатий книжковий фонд, зокрема у читальні № 1 налічувалось 3009 примірників; у читальні № 2 – 1088; у читальні № 3 – 2033; у читальні № 4 – 1355.

За тематикою фонд складала історичні, духовно-проповідницькі, природничі, медичні та художні

¹² ДАМО, ф. 208, оп. 1, спр. 28, арк. 8.

¹³ Там само, арк. 11.

¹⁴ ДАМО, ф. 207, оп. 1, спр. 4, арк. 4.

¹⁵ ДАМО, ф. 207, оп. 1, спр. 48, арк. 9.

¹⁶ ДАМО, ф. 207, оп. 1, спр. 26, арк. 18.

¹⁷ ДАМО, ф. 207, оп. 1, спр. 18, арк. 3, 14.

твори російської, української та світової класики. Були твори І. Тургенєва, Л. Толстого, М. Гоголя, В. Короленка, О. Пушкіна, Ф. Достоевського, І. Гончарова, М. Лермонтова, О. Дюма, А. Чехова, М. Твена, Ф. Купера, Ж. Верна та інших. У розпорядженні відвідувачів була велика кількість різножанрових періодичних видань: «Николаевская газета», «Колокол», «Новое время», «Одесский листок», «Родник», «Вокруг света», «Вестник трезвости», «Маяк», «Физик-любитель», «Электричество и жизнь» тощо¹⁸.

Отже, розвиток бібліотечної системи Комітету опіки про народну тверезість сприяв становленню духовних основ на засадах загальнолюдських цінностей, які спонукали людину замислитись про роль і місце її у суспільно-історичному розвитку.

Визначною була діяльність бібліотеки товариства «Просвіта». Її покликанням було відіграти певну роль у формуванні української інтелігенції та у створенні передумов для зародження української національної ідеї на Миколаївщині; ідеї, що відіграла вагомую роль у самоусвідомленні, самовизначенні місця українського народу серед інших етносів. Фонд бібліотеки складався з творів М. Гоголя, В. Короленка, Т. Шевченка, драматичних творів М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, музичних творів М. Лисенка, а також із літератури історичного, природничого характеру та інших¹⁹.

У період бурхливого розвитку науки і техніки в місті засновуються вузькопрофільні бібліотеки. Наприклад, суто з медичних видань складався фонд бібліотеки Товариства морських лікарів. Переважно російськомовною та зарубіжною літературою технічного спрямування поповнювалася бібліотека-читальня Миколаївського відділення Технічного товариства, яка на початку своєї діяльності, через відсутність приміщення, була розташована на території жіночої гімназії. У 1896 р. бібліотекою завідував С. П. Шереметьєв. Він постійно дбав про збагачення бібліотечного фонду. Так, наприклад, на 1 січня 1896 р. бібліотека налічувала 915 різножанрових видань, які склали 3220 томів, а на 1 січня 1897 р. їхня кількість зросла до 1000 найменувань, які склали 3928 томів²⁰. У 1898 р. на

посаду завідувача бібліотеки була запрошена П. П. Костюченко. За часів її керівництва фонд бібліотеки збільшено до 1052 найменувань, що складало 4646 томів. Велику увагу вона приділяла літературно-просвітницькій діяльності, як от: читання, обговорення, лекції та концерти²¹. У 1900 р. бібліотекою завідував К. К. Бенкунський, і її фонд сягнув 5000 томів²². Бібліотечні фонди міських бібліотек здебільшого поповнювались за рахунок особистих бібліотек, які зазвичай передавались у дарунок. Так, бібліотека М. І. Розетті після його смерті (1913 р.) була передана бібліотеці відділення Технічного товариства. Бібліотека Л. П. Білошпольського у 1909 р. була передана Товариству прикажчиків. Бібліотека Г. М. Ге – Миколаївській громадській бібліотеці (1881 р.)²³.

Потреба відкриття бібліотеки виникла і у повітах, де населення також виявляло чималий інтерес до розвитку науки, літератури та намагалось брати участь у розвитку національної культури Миколаївщини.

Так, у 1907 р. було відкрито громадсько-публічну бібліотеку у м. Вознесенську²⁴.

З ініціативи Нікіфорова Геннадія Дмитровича у 1908 р. була відкрита бібліотека у с. Голта (нинішній Первомайський район)²⁵. Виданий каталог примірника її книжкового фонду і донині зберігається в міській бібліотеці.

У 1912 р. на Миколаївщині було відкрито бібліотеку-читальню у с. Беренегувате та у с. Богоявленське²⁶.

Отже, всі бібліотечні установи Миколаївщини було створено з ініціативи громадських товариств і, відповідно, не мали жодної державної підтримки. Вони виступали осередками освіти, наукового розвитку і тим самим посилювали соціальну активність населення, сприяли становленню культурного середовища міста та ширили ідеї розвитку національної культури.

²¹ Звіт Миколаївської громадської бібліотеки за 1902 р. – Миколаїв, 1903. – С. 4.

²² Слободянюк Б. Вознесенськ: Історико-красназничий нарис. – Одеса, 1972. – С. 11.

²³ Выборний П., Кучерявий Р. Первомайськ: Історико-красназничий нарис. – Одеса, 1972. – С. 17.

²⁴ Ковальова В. Ф., Чистов В. П. Нариси історії культури Південного Прибужжя від витоків до поч. ХХ ст. Кн III. – Миколаїв: Тетра, 2002. – С. 183.

²⁵ Там само. – С. 154.

²⁶ Шкварець В. П., Мельник М. Ф. Миколаївщина: погляд крізь століття. – Миколаїв, 1994. – С. 131.

¹⁸ Шкварець В. Микола Миколайович Аркас. – Миколаїв–Одеса, 2002. – С. 181.

¹⁹ Крючков Ю. С. История Николаева от основания и до наших дней. – Николаев: Возможности Киммерии, 2000. – С. 193.

²⁰ Звіт про діяльність Миколаївського відділення Технічного товариства за 1900 р. – Миколаїв, 1901. – С. 8.